

КОМУНІКАТИВНИЙ КОНФЛІКТ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті представлено дослідження конфліктного типу взаємодії в політичному дискурсі в лінгвопрагматичному аспекті. Узагальнено погляди на сутність і типи конфліктів. Визначено поняття комунікативного конфлікту та розглянуто конфліктне спілкування в українській політичній комунікації. Проаналізовано вияви конфліктної комунікативної взаємодії у спонтанному спілкуванні політиків під час телевізійних ток-шоу, наголошено на ролі вербальних і невербальних засобів у репрезентації комунікативного конфлікту. Матеріалом для аналізу слугували українські політичні ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова» і «Прайм-тайм».

Ключові слова: політичний дискурс, комунікативна поведінка, комунікативний конфлікт, політична комунікація, вербальна агресія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження комунікативної взаємодії належить до першочергових завдань лінгвопрагматики та комунікативної лінгвістики, оскільки скероване на вивчення умов і чинників результативності спілкування, а також його умов і правил. У комунікативній взаємодії розрізняють два основні типи спілкування – кооперативний та конфліктний. Якщо перший був ґрунтовно описаний та проаналізований ще у працях Г. П. Грайса, то конфліктний потребує додаткового вивчення, тому що є предметом дослідження різних гуманітарних наук – філології, психології, філософії, конфліктології тощо, однак не має чіткої дефініції та не схарактеризований залежно від дискурсивного простору, в якому функціонує. Серед сфер функціонування комунікативного конфлікту особливу специфіку має політична комунікація (далі – ПК), що реалізує яскраві форми конфліктної взаємодії за допомогою певних комунікативних стратегій (далі – КС). У політичному дискурсі (далі – ПД) конфлікти мають місце насамперед у спонтанній взаємодії політиків-мовців, що представлена на телевізійних ток-шоу політичної тематики та демонструє непідготовлену мовленнєву поведінку здебільшого конфліктного типу. Аналіз комунікативної поведінки в таких ситуаціях спілкування дозволяє спостерігати за специфікою мовних особистостей політиків та вивчати реалізацію їхньої дискурсивної діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження комунікативної взаємодії в лінгвопрагматичному аспекті представлено у працях українських (Ф. С. Бацевич) та зарубіжних (Т. А. ван Дейк, О. С. Іссерс, А. Ю. Маслова, Г. Г. Почепцов, Н. І. Формановська, Т. Є. Янко та ін.) дослідників. Мовленнєва взаємодія в політичному дискурсі слугувала об'єктом аналізу в наукових розвідках О. В. Карякіна, О. М. Паршиної, Л. Л. Славової, В. Є. Чернявської, О. О. Чорної та ін., а дискурсивну діяльність політиків досліджували

Н. В. Кондратенко, А. П. Мартинюк, С. Т. Онуфрієв, Н. В. Петлюченко, І. С. Шевченко та ін. Проте питання комунікативного конфлікту в ПД не мають характеру комплексних досліджень, тому потребують подальшого вивчення. В українській лінгвістиці конфлікт висвітлено в наукових дослідженнях Л. А. Білоконенко, яка подає дефініцію конфлікту як процесуального явища та особливого типу спілкування, «у якому засобами мови відбувається репрезентація невідповідності в інтересах, поглядах, позиціях сторін конфлікту, фіксуються розбіжності в комунікативних цілях суб'єктів» [3, с. 58].

Мета статті – виявити сутнісні особливості комунікативного конфлікту в українському ПД. Мета передбачала розв'язання таких завдань: визначити поняття комунікативного конфлікту, кваліфікувати конфлікти в ПД та проаналізувати мовні особливості комунікативних конфліктів у спонтанній взаємодії українських політиків.

Матеріалом для аналізу слугували стенограми відеозаписів українських політичних ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова», «Прайм-тайм» тощо за період 2009–2017 років.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Конфліктна комунікативна взаємодія протиставлена кооперативній за результативним чинником, оскільки не передбачає розв'язання спільного комунікативного завдання співрозмовниками. О. О. Селіванова вважає, що конфлікт «визначений неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом статусів обличчя, результатом чого є переважно припинення спілкування, небажання подальшого продовження комунікації» [8, с. 604]. Зважаючи на це, лінгвопрагматичний аспект конфліктної взаємодії скерований на виокремлення КС, що ведуть до припинення спілкування, до «розірвання» спілкування. Комуніканти не мають спільних настанов та реалізують кожний свій комунікативний намір, що здебільшого суперечить наміру співрозмовника. Проте конфлікт є так само природним станом спілкування, як і кооперація, хоч і суперечить усім правилам і принципам комунікативної взаємодії. І. В. Певнева зазначає, що в комунікативному конфлікті обов'язковими є свідомий спротив та протидія комунікантів, тому ознаками конфлікту вважає: відсутність збігу когнітивних систем учасників спілкування; специфіку інтерпретації повідомлення реципієнтом, що залежить від його соціальних, культурних та особистісних настанов; дотримання або порушення принципів безконфліктного спілкування; відсутність збігу культурно зумовлених характеристик комунікативної поведінки» [7, с. 5]. Свідоме налаштування на конфліктну взаємодію передбачає й вибір мовленнєвих засобів у спілкуванні.

Ми визначаємо **комунікативний конфлікт** як таку ситуацію спілкування, у якій співрозмовники виконують різні, переважно протискеровані комунікативні завдання, не налаштовані на успішність

взаємодії, свідомо порушують максими спілкування, результатом чого є відсутність згоди або припинення комунікативної взаємодії. На думку Н. А. Белоус, «розвиток конфліктного дискурсу можливий лише у випадку, коли опоненти можуть впливати одне на одного і цей вплив упорядковано в єдиний процес, правила якого можна регулювати» [2, с. 5]. Цілеспрямованість та можливість регуляції конфліктної взаємодії пов'язані з тим, що конфлікти мають різну специфіку розгортання.

З огляду на вищезазначене конфлікти поділяють на деструктивні й конструктивні. Під час деструктивного конфлікту «зусилля сторін скеровано на руйнування; співрозмовники мають взаємовиключні цілі; процедура взаємодії не визначена й не узгоджена» [4], а в процесі конструктивного конфлікту «зусилля сторін скеровано на досягнення згоди; мета комунікантів спільна; процедура взаємодії узгоджена та визначена» [4]. У першому випадку йдеться про свідому протидію одного комуніканта іншому, а в другому – про можливість досягнення компромісу. Якщо співрозмовники не можуть дійти згоди, вони в разі конструктивного конфлікту досягають певного ступеня порозуміння. Н. А. Белоус вважає, що в деструктивних конфліктних дискурсах дії комунікантів орієнтовано на корекцію дій опонентів, а в конструктивних – на пошук компромісів та нейтралізацію комунікативної незгоди, що зумовлює використання «регулятивів класу протидії в деструктивних типах та регулятивів кооперативного типу в конструктивних типах конфліктного дискурсу» [2, с. 28]. Такі суперечливі погляди на сутність конфлікту зумовлено, на думку О. О. Селіванової, «недостатньою розробленістю питань відмінності комунікативного та інших типів конфліктів» [8, с. 605]. Крім того, комунікативний конфлікт має широкий спектр вияву і потребує критеріїв його визначеності, за якими можна чітко кваліфікувати комунікативну взаємодію.

У ПК комунікативний конфлікт має певну специфіку, його переважно пов'язують з агональністю: у боротьбі за владу суперники дискредитують та ображають один одного, розраховуючи на негативний перлокутивний ефект – відмову виборців голосувати, що тягне за собою програш конкурента на виборах [5, с. 87]. За таких умов у політичному дискурсі здебільшого представлено деструктивний конфлікт, що фіксує відсутність згоди між комунікантами та порушення правил спілкування. В українській ПК комунікативний конфлікт часто призводить до розгортання скандалу, наприклад: В. Парасюк: *...Я дуже жалію, що після Майдану ми Вас звідси не депортували і не ліквідували, а просто пожаліли, бо ми що християни... І якось думали, що у **вашому «ватному» мозку** відбудуться певні зміни, але, на жаль, бачите, нічого не змінилося, тому треба наші помилки скоріше виправляти (...)*. О. Вілкул: *Іноді буває дуже складно дискутувати із **слаборозвиненим імбецилом з освітою 8 класів*** (Прайм-Тайм. 22.09.2016). Взаємні обвинувачення та образи свідчать не лише про відсутність спільної комунікативної мети, а про відповідну інтенційність спілкування: обидва співрозмовники прагнуть не порозумітися, а

принизити опонента, створити конфлікт. При цьому в конфлікті винні обидва учасники комунікації, кожний порушує максими спілкування та провокує опонента до вербальної агресії. Такий тип взаємодії вважають маніпулятивним, що передбачає свідоме нерозуміння, яке призводить до ескалації конфлікту, тобто йдеться про «мовленнєвий злочин» [5, с. 88]. Конфлікт і є інтенцією спілкування, це єдина форма комунікативної взаємодії політиків, які мають протилежні, опозитивні погляди. Такий конфлікт «за аналогією з дезінформацією варто називати дезінтерпретацією» [5, с. 87–88]. Учасники спілкування за таких умов провокують один одного на конфлікт, використовуючи образи, звинувачення тощо, наприклад: Т. Березовець: *Так от ваш... ваш колега, з яким ви спілкувалися... Ну, я кажу, звичайно, умовно. Пан Корбан сказав через іншого заступника голови адміністрації... С. Рудик: Тамбовський вовк йому колега. Я перепрошую. Т. Березовець: Ще раз? С. Рудик: Тамбовський вовк йому колега* (Свобода слова. 18.08.2014). Повторення фразеологізму жаргонного характеру свідчить про цілком свідому мовленнєву поведінку мовця. Залучення подібних виразів, що відсилають до тюремного жаргону, відповідно характеризує ставлення мовця до співрозмовника: мовець вважає свого адресата злочинцем.

У ПК фіксуємо й інший тип конфлікту – несвідомий, що виникає внаслідок непорозуміння співрозмовників, наприклад: В. Рабінович: *Чи правильно я Вас зрозумів, що Ви погрожуєте тим людям, які не згодні з Вами у поглядах, і як головний слідчий нашої країни, говорите про те, що з ними буде те саме, що відбувалося з тими, кого вже вбили?* В. Вовк: *Ні. Ви мене зрозуміли неправильно, я цього не говорив.* В. Рабінович: *Ну тоді я Вас неправильно зрозумів* (Свобода слова. 20.04.2015). Тут наявний так званий конфлікт нерозуміння (відповідний або респонсивний у термінології О. С. Кара-Мурзи): конфлікт нерозуміння «ґрунтується на особливій настанові реципієнта – на підозрі партнера в некооперативній поведінці, у тому, що той має намір негативно вплинути на нього або на цільову аудиторію. Таке нерозуміння можна назвати мізінтерпретацією» [5, с. 87]. Обидва комуніканти очікують один від одного провокації, тому неправильно інтерпретують інтенції співрозмовника, через що й виникає нерозуміння, що призводить до конфлікту. Налаштування на конфліктну взаємодію загалом характеризує політичний дискурс, що тяжіє до агональності, а отже, і до конфліктності.

Яскравою ознакою політичних конфліктів є вербальна агресія. Дослідники потрактовують вербальну агресію як таку поведінку людей, що «суперечить суспільним нормам і викликає в людини негативні емоції» [6, с. 9]. На мовному рівні вербальна агресія виявляється в опозиційній мовленнєвій поведінці, використанні емоційно забарвленої, переважно негативно оцінної лексики та відповідних КС, наприклад: А. Куликов: *І чи є у вас запитання до пані Тимошенко?* М. Добкін: *Ви знаєте, я слухав спіч людини, яка протягом десяти років у політиці абсолютно не змінюється.*

Це людина-війна, людина-руйнування... *І якщо трохи відхилитися, можна навіть сказати, що це рокова жінка* (Свобода слова. 5.05.2014). Вербальна агресія викликана негативними емоціями співрозмовників, вона реалізована на мовленнєвому рівні емоційно-зниженою лексикою, інвективами, звинуваченнями, образами тощо.

Під вербальною агресією ми розуміємо таку мовленнєву поведінку, що передбачає одновекторну комунікацію, без урахування мовленнєвої діяльності інших комунікаторів, проте скеровану на приниження співрозмовників в агресивній формі. Як приклад можна розглянути відомий конфлікт І. Богословської та Л. Кравчука: Л. Кравчук: *При чому тут гроші? Я можу вас купити повністю. Без Тимошенко, так.* І. Богословська: *Та ви що? І у вас є декларація для цього?* Л. Кравчук: *Я ще раз повторюю: я можу вас купити з вашим президентством...* І. Богословська: *Ви уявляєте собі ці розмови? Як це? Це як епідемія... Політичне хабарництво і політична корупція стають епідемією. Навіть перший президент не соромиться сказати політику: «Я вас куплю без грошей Тимошенко». Це така багата людина?* (Свобода слова. 19.11.2009). Обидва учасники комунікативної взаємодії намагаються, спілкуючись підвищеним тоном, звинуватити один одного та принизити в очах аудиторії. Л. Кравчук використовує для цього навіть розмовно-побутову лексику, а І. Богословська прийом «навішування ярликів».

У конфліктній комунікативній взаємодії вербальну агресію можуть супроводжувати й невербальні засоби, зокрема різноманітні жести. Наприклад, в описаному вище конфлікті Л. Кравчука та І. Богословської перший президент незалежної України активно підкріплює своє мовлення відповідними жестами: **Ви знаєте, якщо ви будете показувати через це, то покажіть ще і через це...** *І тоді люди зрозуміють. Вибачте, Інно Германівно, але Ви так збагатили українську словесність красивими словами... Ви навіть торкалися питання на межі толерантності і інтелігентності. Ви як політичний бойовик стоїте на трибуні, зосереджені на одній людині, виконуєте повноваження технічного кандидата в президенти... І всі вас бачать знизу доверху* (Свобода слова. 19.11.2009). Вимовляючи першу фразу, Л. Кравчук починає активно жестикулювати руками, показує однозначні непристойні жести (прикладає ліву долоню до середини ліктя правої руки), і весь час супроводжує свої слова жестикуляцією. У цьому випадку активно вживані і вербальні, і невербальні засоби комунікації. Проте така поведінка неприйнятна для політика, вона суперечить максимах спілкування. Ф. С. Бацевич зазначає, що невербальні засоби «виявляються носіями важливих прагматичних смислів, які не лише регулюють процес комунікації, а характеризують фізіологічні, психологічні, вольові тощо особливості комунікантів» [1, с. 209]. Але українські політики настільки активно виражають агресію у конфліктній взаємодії, що вона може спричинити бійку, як це й сталося між Н. Шуфричем та Ю. Луценком після прямого ефіру на «Шустер Live»

(Шустер Live. 11.12.2009). Бійка виникла внаслідок вербальної агресії з боку обох комунікантів. Як приклад можна розглянути й недавній конфлікт О. Вілкула та В. Парасюка, що перейшов у стадію бійки поза студією (Шустер Live. 22.09.2016). Комунікативний намір мовця в акті вербальної агресії в політичному дискурсі скерований на приниження опонента, а реалізація цієї інтенції може бути досягнута не лише «за допомогою інвективи, а й через дифамації (фактологічне маніпулювання)» [9, с. 225].

Отже, конфліктна взаємодія в ПК передбачає асиметричні комунікативні ролі учасників спілкування та відсутність спільної комунікативної мети, що реалізована за допомогою вербальної агресії, відповідних лексико-граматичних засобів, невербальної поведінки.

Висновки та перспективи дослідження. Комунікативний конфлікт протиставлений кооперативному типу взаємодії через відмінності в комунікативній інтенції, відсутності налаштованості на спільний результат та використання прийомів вербальної агресії, вираженої у відповідних КС та мовних засобах. В українській ПК конфліктне спілкування яскраво виражене у спонтанному мовленні на політичних ток-шоу, де політики-мовці дискредитують, принижують та звинувачують один одного. На мовному рівні це актуалізовано лексико-граматичними та невербальними засобами. До перспектив дослідження уналежнюємо подальший аналіз прийомів вербальної агресії в ПК та вивчення мовних особистостей конфліктного типу в українській ПК.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве: семантические и прагматические аспекты : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : специальность 10.02.10 / Н. А. Белоус. – Краснодар, 2008. – 40 с.
3. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : [монографія] / Л. А. Білоконенко. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с.
4. Богомолова М. Н. Коммуникационный конфликт как явление действительности [Электронный ресурс] / М. Н. Богомолова // Современные научные исследования и инновации. – 2012. – № 9. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2012/09/16736> (24.05.2016).
5. Кара-Мурза Е. С. Речевое преступление как проявление конфликтности политической коммуникации / Е. С. Кара-Мурза // Современная политическая коммуникация : [материалы Международной научной конференции] / гл. ред. А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Уральский гос. пед. ун-т, 2009. – С. 88–91.
6. Кошкарлова Н. Н. Конфликтный и кооперативный типы русскоязычного дискурса в межкультурном политическом пространстве : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : специальность 10.02.01 / Н. Н. Кошкарлова. – Екатеринбург, 2015. – 38 с.
7. Певнева И. В. Коммуникативные стратегии и тактики в конфликтных ситуациях общения обиходно-бытового и профессионального педагогического дискурсов русской и американской лингвокультур : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.10 / И. В. Певнева. – Кемерово, 2008. – 22 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія: напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Завальская Любовь. Коммуникативный конфликт в политическом дискурсе.

В статье представлено исследование конфликтного типа взаимодействия в политическом дискурсе, выполненное в лингвопрагматическом аспекте. Обобщены взгляды на сущность и типы конфликтов, что предусматривало выделение деструктивных и конструктивных конфликтов. Предложено понятие коммуникативного конфликта как взаимодействия коммуникантов, имеющих противонаправленные коммуникативные задачи и сознательно нарушающие максимы общения; рассмотрено конфликтное общение в украинской политической коммуникации. Доказано, что в политической коммуникации конфликт имеет определенную специфику, связанную с агональностью: в борьбе за власть соперники дискредитируют и оскорбляют друг друга, рассчитывая на соответствующий перлокутивный эффект. Коммуникативные конфликты в украинском политическом дискурсе охарактеризованы как осознанные и неосознанные в зависимости от реализации коммуникативного намерения говорящих. Обоснована базовая роль вербальной агрессии в коммуникативном конфликте, определяющая как оппозиционное, одновекторное речевое поведение коммуникантов, а также использование эмоционально окрашенной, преимущественно негативно оценочной лексики и соответствующих стратегий общения. Проанализированы проявления конфликтного коммуникативного взаимодействия в спонтанном общении политиков во время телевизионных ток-шоу, обращено внимание на роль вербальных и невербальных средств в репрезентации коммуникативного конфликта. Определена значимость невербальных средств в реализации политического коммуникативного конфликта. Материалом для анализа служила спонтанная речь украинских политиков, представленная в украинских политических ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова» и «Прайм-тайм». Полученные результаты свидетельствуют об особенностях коммуникативного поведения украинских политиков в политическом взаимодействии.

Ключевые слова: политический дискурс, коммуникативное поведение, коммуникативный конфликт, политическая коммуникация, вербальная агрессия.

Zavalska Liubov. Communicative Conflict in the Political Discourse. The article presents a study of the conflict-type interaction in the political discourse. The emphasis is laid on the linguistic and pragmatic aspects of the phenomenon. The author highlights and generalizes the scholars' views on the nature and types of conflicts aimed at discrimination between destructive and constructive conflicts. The article reveals the notion of communicative conflict as an interaction between communicants having counter-directed communicative tasks and deliberately violating the maxims of communication and explores the issues of conflict communication in the Ukrainian political discourse. It is proved that in the political communication the conflict has certain specificity associated with agonists: in the struggle for power rivals discredit and offend each other, aiming at the appropriate perlocutive effect. Communicative conflicts in the Ukrainian political discourse are characterized as conscious and unconscious dependencies on the realization of the communicative intent of the speakers. The basic role of verbal aggression in a communicative conflict is substantiated. The author argues that it defines both oppositional, single-vector speech behavior of communicators, and the use of emotionally-colored, predominantly negative evaluative vocabulary and appropriate communication strategies. The author analyzes the manifestations of conflict communicative interaction on the case study of politicians' spontaneous communication during television talk shows («Shuster Live»,

«Freedom of Speech» and «Prime Time»), placing importance on the role of verbal and non-verbal means in the representation of the communicative conflict. The obtained results reveal the peculiar features of communicative behavior of the Ukrainian politicians in political interaction.

Key words: political discourse, communicative behavior, communicative conflict, political communication, verbal aggression.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2016